

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KEREITE YA 12

SESOTHO PUO YA TLATSETSO YA PELE (FAL)

PAMPIRI YA PELE (P1)

PUDUNGWANA 2019

TATAISO YA HO TSHWAYA

MATSHWAO: 80

NAKO: Dihora tse 2

Tataiso ena ya ho tshwaya, e na le maqephe a 8.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**TATAISO YA HO TSHWAYA TEKOKUTLWISISO**

- Kaha sepheo e le ho lekola kutlwisiso ya moithuti, mopeleto o fosahetseng le diphoso tsa puo karabong di se ke tsa nkelwa matshwao ntle le ha diphoso tseo di nyotobetsa moelelo/kutlwisiso. (Diphoso di nne di bontshwe.)
- Ha mohlahlobuwa a sebedisitse mantswa a tswang puong e nngwe e seng ena a hlahlojwang ho yona, mantswa ao a se natswe, hape a se ke a nkelwa matshwao ha karabo e ntse e na le moelelo o utlwahalang. Leha ho le jwalo haeba lentswe le hlahang puong e nngwe le sebedisitswe temeng ebile le hlahella e le karabo e nepahetseng le fuwe matshwao.
- Bakeng sa potso e bulehileng, mohlahlobuwa a se ke a abelwa matshwao bakeng sa karabo ya E/TJHE kapa KE A DUMELA/HA KE DUMELE. Lebaka/Tshehetso ke yona e lokelang ho abelwa matshwao.
- Ho se fanwe ka matshwao bakeng sa NNETE/MAFOSI kapa NTLHA/MOHOPOLO. Lebaka/Tshehetso ke yona e lokelang ho abelwa matshwao.
- Ha karabo e hloka lentswe le le leng empa mohlahlobuwa a fanne ka polelo e felletseng, a abelwe matshwao ha feela lentswe le nepahetseng le sehelletswa mola/qatsohisitswe.
- Ha potso e batla dintlha tse pedi/tharo, mohlahlobuwa yena a fane ka dintlha tse fetang tse boletsweng, ho tshwauwe tse pedi/tharo tse qalang.
- Amohela mantswa a hlahang dipuong tse sebediswang mabotoweng a fapaneng.
- Bakeng sa dipotso tse nang le kgetho, ananela tlhaku e emetseng karabo e nepahetseng kapa karabo e ngotsweng ka botlalo.

POTSO YA 1

- 1.1 Batho ba babedi ho ba bararo. ✓ (1)
- 1.2 Ke taba ya hore halofo ya batho ba tshwerweng ke lefu lena ha e tsebe hore le ba tshwere. ✓ (1)
- 1.3 Ke batho ba batsho ba bontate/banna. ✓✓ (2)
- 1.4
- Batho bohle bao batswadi ba bona ba nang le lona. ✓
  - Batho ba batenya. ✓
  - Ba jang letswai le mafura a mangata.
  - Ba tsubang le ba nwang.
  - Batho ba sa ikwetliseng/mekotla e mahlo mehlohlwa e rapame. (Tse PEDI feela.) (2)
- 1.5 Ke hobane ke lefu le bolayang motho le sa ka la iponahatsa pele. ✓ Ho kotsi ka ho fetisisa ha o sa tsebe hore o na le lona. ✓ (2)
- 1.6 120/80 mmHg ✓ (1)
- 1.7 Kgatello e phahameng ya madi e ama diphiyo ka ho di senya ebe ha di sa sebetsa hantle, ho be le tshitiso ya tlhwekiso ya mmele. ✓✓ (2)

- 1.8 Ha se batho bohle hobane bathong ba bang lefu lena ke lefutso. ✓✓ (2)
- 1.9 Mafosi, le tshwara batho ba bangata hobane ho thwe bathong ba bararo le tshwere ba babedi. ✓✓ (2)
- 1.10 D/halofo ya batho bohle ba tshwerweng ke lefu lena. ✓ (1)
- 1.11 O nthusa ho utlwisisa hore lefu lena le sehloho, le kgopo ebile ha le na genehelo jwalo ka motho ya se nang pelo. ✓✓ (2)
- 1.12 Molaetsa oo mongodi a o fetisetsang ho babadi ke hore re se ke ra emela ho kula e be e le hona re ka yang ngakeng. Ka nako tse ding re ye tliniking ho itekola. ✓✓
(Ho elwe hloko dikarabo tsa baithuti.) (2)
- 1.13 Ke ntlha hobane taba ena e fupuditswe ya ba ya nnetefatswa ke dingaka. ✓✓ (2)
- 1.14 Tjhe, hobane diphuputso di akaretsa bohle feela mela ya 11-14 e mpa e totobatsa mokgahlelo o amehang ho feta e meng. ✓✓ (2)

TEMA YA 2

- 1.15 Ke matsa, hobane a fokotsehile ka bongata papisong le diphoofolo tse ding ka morao ho komello. ✓✓ (2)
- 1.16 Ke hobane e sa le a ntse a le mangata ho feta diphoofolo tse ding. ✓✓ (2)
- 1.17 Palo ya ditshukudu e ka be e fokoditswe ke hore di tsietsing ya ho bolaelwa manaka a tsona, ao ho etswang phapanyetsano le mafatshe a ka ntle ka bolotsana. ✓✓
(Ho elwe hloko dikarabo tsa baithuti.) (2)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

	Qotso		Dintlha tse lebelletsweng
1.	'Bertha o re ho bohlokwa hore bana ba tsebe ka hlooho dinomoro tsa ka dinako tsohle tsa sepolesa.'	1.	Bana ba kgothalletswe ho tseba dinomoro tsa sepolesa.
2.	'Ngwana o tlameha ho tseba mabitso a hae le a batswadi ka botlalo.'	2.	Ba tsebe mabitso a bona le a batswadi.
3.	'Athe ho se tsebe aterese ya habo le dinomoro tsa mehala ya batswadi, e ka ba phoso eo batswadi ba ke keng ba itshwarela ha koduwa e ka hlaha.'	3.	Ba rutwe aterese le dinomoro tsa habo bona.
4.	'Bana ba kgone ho bua le batswadi ka eng kapa eng e sa ba thabiseng kapa e ba tshosang.'	4.	Bana ba lokolohe ho bua tsohle le batswadi ba bona.
5.	'Ha ho qeaqeo hore batswadi ba tjamelane le boikarabelo ba ho ruta bana ho se thehe setswalle le bo-mofeta-ka-tsela.'	5.	Bana ba se tlwaelane le batho bao ba sa ba tsebeng.
6.	'Ba rutwe hore ha ba iphumana ba le maemong a sa amoheleheng, a tshosang, ba hoeletse haholo kamoo ba ka kgonang kateng ba be ba balehe hanghang sebakeng seo.'	6.	Bana ba rutwe mekgwa eo ba ka e latelang ha ba le tsietsing.
7.	'Le ka mohla ngwana a se ke a iphumana a bapala kapa a tsamaya a le mong diterateng.'	7.	Ngwana a hlokomele hore kamehla a be ka hara ba bang.

(Palo ya mantswe = 70)

Kgutsufatso e lokela ho tshwauwa ka tsela e latelang:

Ho tshwauwa ha kgutsufatso, ho itshetlehe ho kenngweng ha dintlha tsa bohlokwa ho latela ditlhoko tsa potso le ho ntshuweng ha tse sa amaneng le potso hohang.

- **Kabo ya matshwao:**
  - Matshwao a 7 dintlheng tse supileng (letshwao bakeng sa ntlha)
  - Matshwao a 3 tshebedisong ya puo
  - Matshwao ohle: 10
- **Kabo ya matshwao a tshebediso ya puo ha mohlahlobuwa a sebedisitse mantswe a hae:**
  - Dintlha tse 1–3 tse nepahetseng: kabo e be letshwao le le leng.
  - Dintlha tse 4–5 tse nepahetseng: kabo e be matshwao a mabedi.
  - Dintlha tse 6–7 tse nepahetseng: kabo e be matshwao a mararo.
- **Kabo ya matshwao a tshebediso ya puo ha mohlahlobuwa a qotsitse dintlha di le jwalo temeng:**
  - Ha a qotsitse ntlha tse (6–7) a se abelwe matshwao a puo.
  - Ha a qotsitse ntlha e le (1–5) a abelwe letshwao le le leng la puo.

ELA HLOKO:

Palo ya mantswe:

- Batshwayi ba nnetefatse palo ya mantswe a sebedisitsweng ke bahlahlobuwa.
- Mohlahlobuwa a se hulelwe matshwao ha a sa bontsha palo ya mantswe kapa ha palo ya mantswe e sa nepahala.
- Ha mohlahlobuwa a fetile/tlotse palo e lebelletsweng ya mantswe, motshwayi a bale ho fihlella qetellong ya polelo e le nngwe ka mora palo ya mantswe a lebelletsweng, mme a se tshwaye kgutsufatso kaofela.

Mohlala wa palo ya mantswe:

	Polelo			Palo ya matswe
SESOTHO	<i>Ke</i>	<i>a</i>	<i>tsamaya</i>	3

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: DIBOPEHO LE MELAO YA TSHEBEDISO YA PUO**TATAISO YA HO TSHWAYA THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO****• Mopeleto**

- Dikarabo tsa lentswe le le leng di tshwauwe di nepahetse leha mopeleto o fosahetse, ntle leha phoso eo e nyotobetsa moelelo wa lentswe leo.
- Dikarabong tse ngotsweng ka dipolelo tse felletseng, mopeleto o fosahetseng o se ke wa abelwa dintlha haeba tshebediso ya puo e le yona e hlahlojwang.
- Moo ho hlahlojwang kgutsufatso ya mantswe, karabo e be le matshwao a nepahetseng a puo.
- Dibopeho tsa dipolelo e be tse nepahetseng di be di ngolwe ka dipolelo tse felletseng ho latela ditaelo.
- Bakeng sa dipotso tse nang le kgetho, ananela tlhaku e emetseng karabo e nepahetseng kapa karabo e ngotsweng ka botlalo.

POTSO YA 3

- 3.1 Bareki ba ka kgona ho;
- boloka ka selefounu le tshebediso ya inthanete. ✓
  - etsa phapanyetsano ATM-ng ya selehae. ✓
  - ho fumana moya wa ho letsa.
  - fumana melaetsa e tlalehang ka akhaonto ya bona.
- (Tse PEDI feela.) (2)
- 3.2 Baithuti ✓ (1)
- 3.3 Ke hobane bareki ba tla nahana eka ke mahala ba sa nkele hloohong hore ha e le hantle, ba ntse ba lefa ho se na taba hore ke tjelete e kae/ke hobane bareki ba tseba hore ba tla lefa tefo e tlase papisong le tsa dibanka tse ding. ✓✓ (2)
- 3.4 Ke ho hlokomedisa le ho hohela bareki/baithuti ka tsela ya ho hatella hore ba lokela ho kgema le dinako ho fihlella ditiro tsa bona kaha akhaonto ena e etseditswe bona. ✓✓ (2)
- (ho elwe hloko dikarabo tsa baithuti.)
- 3.5 D/Dikarabo tsohle di nepahetse. ✓ (1)
- 3.6
- Ha se kgatelopele hobane ho ka nna ha ba le diakhaonto tse molemo ho feta ena dibankeng tse ding, mme tse ka nnang tsa ba tlase ho e feta. ✓✓ (2)
  - Ke kgatelopele hobane ditefo tsa ditshebeletso ke tse tlase tse ka kgonwang ke baithuti ba bangata.
- (E le nngwe feela, mme ho elwe hloko dikarabo tsa baithuti.) [10]

POTSO YA 4

- 4.1
- Ba dutse didesekeng. ✓
  - Ba apere yunifomo. ✓
  - Motho ya dumedisang baithuti o tshwere dibuka.
(Tse PEDI feela.) (2)
- 4.2 Bakeng la tshireletso ya matitjhere. ✓✓ (2)
- 4.3
- Titjhere o tlo ruta baithuti bao a ba tshabang hobane baithuti ba kwalletswe ka mora disefe, mme titjhere yena o apere diaparo tse mo sireletsang kgahlanong le dikotsi. ✓✓ (2)
  - Baithuti ba tlile sekolong ho tla fumana thuto empa ba tella le ho beha bophelo ba titjhere tsietsing.
(E le nngwe feela.)
- 4.4 Tlhokomediso e temeng e lemosa motho/titjhere e tlang phaposing ena hore a be a ikatetse kgahlanong le se ka mo hlahelang, mme ke ka hona re bonang titjhere a apere diaparo tsa tshireletso. ✓✓ (2)
- 4.5 E, a totobatsa lenyatso hobane eo ho buuwang ka yena ha a bitswe ka lebitso e leng ho bontsha hore ha a nkelwe hloohong kapa ha a hlomphuwe. ✓✓ (2)
- [10]**

POTSO YA 5

- 5.1
- 5.1.1 kajeno ✓ (1)
- 5.1.2 sithabetsang ✓ (1)
- 5.1.3 ja ✓ (1)
- 5.1.4 matjeke ✓ (1)
- 5.1.5 ebe ✓ (1)
- 5.1.6 tsekela ✓ (1)
- 5.1.7 Le sebedisitswe ka sepheo sa ho bontsha ho hlollwa/makala kapa hona ho kgotsa ha sebui mabapi le moferefere o neng o bakilwe ke kgalala tsa metseng. ✓✓ (2)
- 5.1.8 E nthusa ho utlwisisa hore maemo a ditaba a ile a mpefala ho tloha botleng ho ya bobeng ka potlako/ho panya ha leihlo. ✓✓ (2)
- 5.1.9 Ke ho hatella taba ya hore moferefere o ile wa qaleha hona motsotsong oo, mme ha dubakana nako e telele. ✓✓ (2)
- 5.1.10 E, e a a senola hobane e hlahisa maikutlo a hae a lenyatso/tello/kgalefo kaha o bua le batho jwalo ka ha eka ke diphoofolo kapa dintho tse se nang molemo. ✓✓ (2)

- 5.2 5.2.1 Haesale. ✓ (1)
- 5.2.2 Butle se *itatise* o tsebe ho *ikutlwela* ha di tswela pele. ✓
(Moithuti a abelwe letshwao ha a fetotse le le leng la maetsi a karabong.) (1)
- 5.2.3 Ke bona ba qhekeditseng lebenkeleng. ✓✓ (2)
(Ho elwe hloko dikarabo tsa baithuti.)
- 5.2.4 A e totobatsa ka ho re bontsha hore Disebo o ne a se a nkile qeto ntle le ho emela ho utlwa seo e leng tabataba. ✓✓ (2)

[20]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 40
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 80